

stat bagved og over fyrstemagten allerede i middelalderen i form af forestillingen om „riget“. Den præsenterer en helt anden politisk lutheranisme end den, der konventionelt repeteres i dansk historieskrivning. Selv om Melanchthon var lidt mere venlig end Luther selv, lagde den lutherske tradition lige så meget vægt på fyrsternes pligter og manglende frihed som på undersåtternes pligt til at adlyde den kristelige øvrighed. Det var nok værd at følge op. Endelig rejser bogen spørgsmålet, i hvilken grad enevældens statsopfattelse og regeringspraksis var formet af den tyske udvikling. Måske også i hvilken grad danske forestillinger om staten, også efter enevælden, er påvirket af det tyske statsbegrebs fokus på statens velfærdsfunktion mere end på dens forfatning.

Gunner Lind

| MARTIN SCHWARZ LAUSTEN: *Luther og Danmark i 500 år*, Gad, København 2017, 320 s., 349,95 kr.

Med denne bog lægger Martin Schwarz Lausten endnu en til sin række af monografier om store teologer fra reformationstiden. Den tyske Luthers virkning i og betydning for Danmark er uomtvistelig. Dog ikke så meget ved direkte oversættelse som ved at andre løbende formidlede ham og gav hans tanker gyldighed. At udrede dette kræver et stærkt og sikkert greb om spørgsmålene og fasthed og konsekvens i besvarelsen samt bevidsthed om, at tider og synspunkter ændrer sig radikalt. Man kan ikke, bare fordi Luther var teolog, friholde et helle for ham i historien. Hvor lidt skal man skrive om Luther, hvor meget om den almindelige kirkehistorie, han er indfældet i? Er det overhovedet den kirkehistoriske Luther, manden fra Mansfeld, der skal beskrives? Eller er det måske snarere Luthers mange meninger og lærepunkter – samt ikke mindst disses forvanskninger – der står til undersøgelse og måske til diskussion? Er det ikke lutherdommen mere end Luther? Man kommer let til at placere sig mellem biografi, historie og teologi. Er denne position så kirkehistorie?

Bogen er langt hen ad vejen konventionelt bygget op. Tiden bestemmer længe fremstillingens linjer ligesom i forfatterens *Danmarks kirkehistorie* fra 1983. Lange linjer opfordrer ikke til fordybelse. I det store hele er der tale om en solidt oplysende fremstilling af Danmarks kirkehistorie med skyldig hensyntagen til, at kirken siden 1536 de facto var luthersk. De afvigende stemmer undertrykkes ikke. Reformationsjubilæerne beskrives i nogen udførlighed, skønt det kan undre, at en så trænet kirkehistoriker som Martin Schwarz Lausten ikke har konsulteret overhofmarskallatets arkiv med hensyn til festerne i 1817 og 1836.

Det er først omkring 1849, at problemerne for alvor viser sig. Da går forfatteren fra en kronologisk til en tematisk fremstilling, hvilket ikke er noget godt valg. Schwarz Lausten ser sig om og finder det lutherske alle vegne: hos vækkelserne, i teologien, i kulturen, i de katolske protester mod den lutherske enhedskultur. Mærkeligt nok spiller Schwarz Laustens fjerne forgænger, professor Fredrik Nielsen – den antimodernistiske katolikæder – ingen rolle. Forvirrende bliver bogen for alvor over de sidste 50 sider. Her savnes historisk skarphed. Der byttes spørgsmål op. De handler egentlig ikke om historien, men om samtidsteologiske spørgsmål. Ikke mindst synes anklagerne mod Luther for antisemitisme påtrængende. Her medgiver forfatteren på baggrund af sine tidligere studier, at Luther var radikalt antijudaistisk, og at det ikke kan afvises, at denne grundholdning senere smeltede sammen med den moderne antisemitisme. Om Luther i Danmark skal bedømmes på holdninger til pavebesøget i 1989, kan let diskuteres, men er det stedet at gøre det i en historisk fremstilling som denne? Der er jo tale om holdninger. Hvordan analyseres sådanne historisk? Spørgsmål om Tidehvervs og kirkelige bevægelses brug af Luthers teologi og navn synes også underligt malplaceret her.

I den sidste del af bogen er der påfaldende fejl. Simpel kronologi forbyder menigheden i Sankt Petri Kirke i 1936 at være til stede ved et monument, der først indvies i 1943. Forfatterens egen pointe, at verdens første lutherske kirke blev rejst på Drejø i 1535, falder til jorden, når han her lokaliserer den på en anden ø, nemlig Ærø. Den gode historie får Schwarz Lausten til at beskrive Frits Krohns 1836-medalje – der i modsætning til Christian III-medaljen fra samme år slet ikke vises i bogen. Behandlingen sker mærkeligt nok efter behandlingen af Thorvaldsens Lutherprojekt fra 1844 i et afsnit om Luther i kunsten. Her henvises der til medaljerne i 1817, skønt disse slet ikke er beskrevet, og hvoraf den ene faktisk som den første i Danmark viste Luthers brystbillede. Der opstår uklarhed om, hvornår Valdemar Ammundsen udgav sin bog om den unge Luther, og hvornår han skabte *Lutherbogen*. Man skal helt om i noterne for at finde ud af, at et afgørende citat stammer fra Uffe Østergaard. Ofte nævnes personer, som om de allerede var introducerede for læseren, hvilket de i flere tilfælde ikke er. Det tyder på, at bogen er sammensat af enkeltstående bidder, ikke skrevet ordentligt sammen.

Der er også mange gode frugter, en god linje og fortællestil uden fremmedord i den mere alment fremstillede kirkehistorie frem til slutningen af 1800-tallet. Da bliver det videre fokus afgørende: Skal det være juridisk, kulturelt, sociologisk (hvilket vandt indpas i 30'erne) eller teologisk? Det bliver lidt af det hele – og derfor ikke rigtig noget, der kan bruges; for megen observation og vurdering, ikke stringent

analyse. Manuskriptet er avsluttet i 2015, hvilket betyr, at de nyeste bidrag til den lutherske arv ikke har kunnet indarbejdes. Ærgerligt f.eks., at Pil Dahlerups store *Litterær reformation* (2016) ikke har kunnet berøres. Bogens bibliografi er rig og uoverskuelig. Som bogproduktion er den ganske flot. Der er lagt megen energi heri fra forlagets side. Dog kunne nogle af billederne især i begyndelsen have været lidt skarpere.

Carsten Bach-Nielsen

| KRZYSZYNA SZELAŃGOWSKA: *We, Norwegians. The National Identity of Norwegian Elites in Early Modern Times (16th-18th Century)*, Translated into English by Magdalena Junkieles, Institute for Research of European Cultural Heritage, Białystok 2016, 371 s.

Dette er en engelskspråklig versjon av en polsk habilitasjonsavhandling fra Universitetet i Białystok, smakfullt trykt og solid innbundet. Soliditeten preger hele avhandlingen. Det er et imponerende arbeid, utført på grunnlag av en inngående lesning av et stort og mangfoldig kildemateriale fra flere hundre år, på et språk som er fjernt fra Krzysztyna Szelańgowskas polske morsmål, et dansk-norsk språk som forandret seg meget i løpet av de 300 år som danner den kronologiske ramme for avhandlingen. Vi er ikke bortskjemt med at andre lands historikere trenger så dypt inn i norsk historie, og særlig ikke i en periode da selv danske og langt mer svenske historikere alltid har hatt problem med å åpne øynene for det norske element i nordisk historie.

Dette er relevant for emnet norsk nasjonal identitet fra 1500-tallet til 1700-tallet som denne boken handler om. Tolkningen av nasjonale identiteter har engasjert teoretikere med samfunnsvitenskapelig basis og orientering. De har oppført seg som en skare akademiske alfahanner med kloden som sitt revir, der de har skuet ut over det tåkelagte historiske landskap med en persepsjon uten sans for forstyrrende detaljer i tid og rom. De har doktrinært postulert påstander om det moderne i de siste 200 år som fundamentalt annerledes enn det som kom forut, og de har dermed avvist forekomsten av det nasjonale før nasjonalismens tidsalder på 1800-tallet – ikke noen *longue durée* på dette feltet, takk! I særlig grad har det ikke vært plass til viten og innsikt om mindre folk og kulturer i periferien. I mitt eget land var det nok å bli preget av hovedstaden Oslos (Christianias) blindvinkel til ikke å få øynene opp for „det skjulte Norge“. Da var det vel ikke så merkelig at akademikere i Uppsala og Lund har trodd at nordmenn før 1814 enten var dansker eller innfødte med skylapper i hver sin dal, i tråd med det mange i den svenske eliten trodde i 1814 og i mange år etter. De skjøn-